

**ИВАН Д. ШИШМАНОВ –
ЕВРОПЕИЗИРАНИЯТ БЪЛГАРИН**
**(Посвещава се на 160 години от рождението
на проф. д-р Иван Д. Шишманов (22.06.1862 – 22.06.1928))**

Доц. д-р Надежда Кръстева
Проф. д.н. Йордан Колев
Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В архивите и в спомените на българската интелигенция за личността и делото на Иван Д. Шишманов се търсят доказателства за качествата и способностите, които го извисяват за „образец на европеизиран българин“. Потвърди се предположението, че неговите културосъобразни идеи и разностранни научни и управленски дейности са национално значими, хуманни и демократични и са призив за мир и сътрудничество у нас и на Балканите. Той е същински интелектуален Дух на българското време, който се опитва по модела на Европа да сътворява нацията и Третата българска държава – със съзнание и право, с морал и етика, с образование и култура; със законност, толерантност и почитеност.

Ключови думи: български учен; просветен министър; историко-философ; педагог реформатор; академик

Аз вярвам, че човешкият род върви все пак към усъвършенстване.

Иван Д. Шишманов

*Твърде много зает с големите проблеми на духа,
нему не оставаше време за дребни махленски разправии.
Да бъдеш добър, е рядка мъдрост: проф. Шишманов имаше
от тоя жребий. Образец на европеизиран българин – идеал,
към който трябва да се насочат нашите усилия.*

Асен Златаров

Вековна България от създаването си е наред Европа, а българите все се вярваме в/към/при нея, особено от началото на третото хилядолетие. И все

опитваме да ставаме още по-добри европейци... Всъщност нещата от живота са много по-простички, но е нужно и „нашег брата“ да не търси само „келепира“, а първо, да „ограничи съществуването вътре в себе си и ти няма вече да си нещастен?“ – по Жан-Жак Русо; второ, да приеме отговорното действие за закономерна социална потребност – „изкуството за доброто използване на живота се изразява в Културата на работа и в една Хигиена на интелигентността“ – по М. Монтесори; и трето, да „прегълтне“ общоприетото изискване за законност и да си признае, че за „Културата на духа“ е необходимо „да се задейства своеобразието на волята, да се породят чувства за нищожността на егоизма и навика на подчинение“ – по Г. Хегел.

Може би в този наш общонационален „напън“ да бъдем отличници европейци действително ни е необходим поне един истински „образец на европейзиран българин“, в който всеки от нас да открие нещичко и в/от/за себе си. А годишнината от рождението на забележителния български учен и образователен реформатор Иван Д. Шишманов е подходящ повод и своевременна възможност чрез неговия активно действен живот-мечта и необикновената му личност с възвишени идеали и демократични ценности да се конкретизират нашите национални амбиции да бъдем достойни и равни граждани на Европа.

1. Да бъдеш над своето време

Иван Д. Шишманов¹⁾ съществува със своя обичан народ в жестока епоха на войни и въстания, бедност и разруха. Той е само на 14 години, когато в Априлското въстание българите се поднасят на самоволно жертвено заклание – изпращането му именно през 1876 г. в Европа е спасение на талантливото сираче („пръст“ на Съдбата или далновидност на Ф. Каниц). Прекрасните юношески години на Шишманов, макар и в цивилизована чужбина, са под тегобите на Руско-турската освободителна война, Берлинския конгрес и разкъсването на Отечеството, Кресненско-Разложкото въстание, държавния преврат през 1881 г. Гордо изстрадва Съединението (1885) – в периода на неговото осъществяване, за да покаже на европейците в Йена, че е българин и не се срамува от рода си, нахлупва калпак и се обува с шарени чорапи и галоши. По време на Сръбско-българската война (1885) с готовност се записва в Студентския доброволен легион.

Министерската дейност на Иван Шишманов (във възрастта от 41 до 44 години, когато е в разцвета на своите творчески и управленски възможности) започва под знака на Илинденско-Преображенското въстание (1903), а оставката му е поискана с тропота на жандармерийски коне и писъци на полицейски свирки (4.01.1907). На 50-годишна възраст преживява Балканската и Междусъюзническата война, а в благодатния възрастов период от 52 до 56 години е страдалец на Първата световна война (1914 – 1917), Октомврийската революция на руските болшевики (1917), Войнишкото въстание (1918). През

този период на ужасни национални страдания той се застъпва за мирно уреждане на международните спорове и за създаване на общ съюз между балканските народи. Доказва българския произход на населението в Македония и предприема анкета сред прогресивната общественост на Европа за неговото признаване. В голямата следвоенна криза (1918 – 1920) ревностно се включва в световното движение за мир и културно сътрудничество. На 60 години Шишманов претърпява сложна операция във Фрайбург (януари, 1922), като по този повод дори написва завещанието си. В 1923 г. (вече на 61 години) той е свидетел на родните братоубийства при Деветоюнския преврат и Септемврийското въстание. А преди да издъхне на 22 юни 1928 г. (на 66 години), през пролетта изживява и ужаса на последиците от голямо земетресение в Тракия.

Щедро надарен със забележителни способности, овладял задълбочено европейската култура, Иван Д. Шишманов твори философия, педагогика и народопсихология, литература, езикознание, културна история на древноизточните и европейските народи (Shishmanov 1965 – 1966). В социалната си реализация се изявява на високо професионално равнище като литературовед, етнограф, фолклорист, историк, педагог, министър на народното просвещение, откривател и покровител на национално значими таланти. От м. октомври 1909 г. е избран за доцент по сравнителна литературна история в Софийския университет. Основател е на Катедрата по сравнителна литературна история. Професор по всеобща литературна и културна история и по теория на народната поезия. Действителен член на Книжовното дружество. Академик на БАН. Същевременно той е председател на множество дружества и съюзи: Българско археологическо дружество, Общ съюз на народните читалища, Съюз на българските учени, писатели и художници, български Пенклуб. Шишманов е признат и от международната научна общност: член-кореспондент на Сръбската академия и на Южнославянската академия в Загреб; член на гръцкото научно дружество „Парнас“ в Атина (1896); почетен член на филологическата секция на Харковския университет (1907); действителен член на научното дружество „Шевченко“ в Лвов (1914); член на Фино-угорското дружество в Хелзинки (1921); член на Чешкото етнографско общество в Прага; член на Унгарското етнографско общество в Пеща²⁾.

Неуморим – истински ZEITGEIST³⁾!

„Нямаше нищо хубаво и светло – пише Фани Попова-Мутафова, – което да не намираше у професор д-р Иван Д. Шишманов веднага най-горещ привърженик. И не само привърженик. Със слово и перо, с всички средства, с които разполагаше, той работеше повече, отколкото му позволяваха силите, за да бъде полезен, за да постигне с дейността си трайни реални успехи... Погълнат от толкова разнообразни грижи, професор Шишманов не пропускаше нито един факт от нашия културен живот. Нямаше нова книга, която той да не е прочел, не можеше да има концерт, нова пиеса или опера, където да не срещнем неговата

висока незабравима фигура, живия му интелигентен взор, темпераментните му движения, тънкия хумор, който слагаше в разговора си, подкупващата доброта на усмивката му. Беше едно удоволствие да се разговаря с него. Винаги оптимист, винаги бодър, винаги справедлив, той нямаше лоша дума за никого, всеки път готов да насърчи, да разбере, да подкрепи. В него ние виждахме живото звено между нас и едно поколение от духовни великани.⁴⁾

„Няма друг български учен, обществен или културен деец, който да се е чувствал толкова близко до хората на интелектуалния труд, който да е следял така непосредствено всяка духовна проява, искрено да се е радвал на всеки успех, дълбоко да е страдал от посредствеността, пошлостта в полето на културния, литературния и обществен живот“ (Chilingirov 1955, 23).

Творческо-насърчителната преписка между Шишманов и авангардната интелигенция от няколко поколения (К. Величков, Мих. Георгиев, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, П. К. Яворов, Елин Пелин, Ан. Страшимиров, К. Христов, Влайков, Йовков, Чилингиров, Ст. Л. Костов и др.) е обективно отражение на „общата атмосфера на онова време, за положението, грижите и тревогите на хората на интелектуалния труд“ (запазените писма са стотици и са незаменими). Тази необикновена кореспонденция е свидетелство и за друго – „за неуморните грижи на Шишманов да съдейства за развитието на националната творческа мисъл в различните ѝ области. Натура, пропита с дълбок хуманизъм, способна на всеотдайност в името на по-възвишени културни и етически идеали, Шишманов ни се разкрива цял в тази преписка – още едно красноречиво доказателство за усилията му да насочва литературата ни по пътя на реализма и демократизма, да вдъхва у хората на перото любов към народа, към истината и прогреса“ (Chilingirov 1955, 23; (Dimov 1970).

В контекста на нашия опит за синтез на житейско-творческия подвиг на Иван Д. Шишманов много точно е обобщението на Асен Златаров⁵⁾:

„Основната черта в духа на проф. Шишманов бе неговата нестихваща и никога неутолена **културна жажда**... И редом с тая културна жажда той имаше непознатата за българина дарба – **възторжеността**. Той бе възторжен по природа: да каже високо с патос, дори до увлечение своята мисъл – ето кое отличаваше проф. Шишманов от останалите. И затова той бе единствен може би, който умееше да посреща у нас, където ние знаем само да изпращаме... Той не се боеше да похвали, да предрече хубаво бъдеще на млади, начинаещи поети, художници, учени. Той търсеше досег с тях и щедро им дареше своите ободрителни думи, своето авторитетно напътствие“.

2. Да бъдеш себе си

„Прекарах цял ден с Волтера – нямам желание да виждам други хора“ – Шишманов така отговаря на съпругата си, когато след тежкия работен ден на професора тя му предлага „да отидем някъде“.

Съвременниците на Шишманов твърде детайлно определят човешкото му присъствие в публичното пространство: *културен, категоричен, компромисен, общителен, толерантен, деликатен, красноречив, радушен, любезен, приветлив, отзивчив, обичлив, любвеобилен, възторжен, пламенен, закачлив, с чувство за хумор и усет за мярка*. „Проф. Шишманов носеше маниерите на светския човек, без да има неговата пустота. Затова той е печелел така лесно обич и симпатии в чужбина“⁽⁶⁾. Обаче вкъщи често използва фразата, която сам си е измислил – *J'ai la pudeur de moi*, т. е. „*Не обичам да издавам своето интимно Аз*“. Възщност истински, интимни приятели той няма много – за такова приятелство му липсват и време, и потребности. Но в живота на Шишманов има едно много специално приятелство – с Иван Вазов: дружба между учен и поет, с не само взаимно уважение и почит, а дружба сърдечна, искрена, дълбока⁽⁷⁾.

Иван Шишманов е *работохолик* в добрия смисъл на думата – той се труди денем и нощем с неизчерпаема, свръхестествена енергия. „Затрупан от работа, записан със своите широки планове, той никогаш не напущаше научните си занятия... Количеството книги, които Шишманов поглъщаше, беше наистина феноменално. Виждала съм го да седне сутрин на креслото и да тури отдясно на пода колонка нови книги. Вечерта той куп беше вече наляво, прочетен. Той не познаваше друга страст, освен да поглъща книги и вестници.“⁽⁸⁾ Затова Петко Росен открива в Шишманов „*идолопоклонник на книгата*“: „Въведоха ме в кабинета на професора, претрупан с книги, ръкописи, записки и бележки, поставени не само върху маси и етажерки, но и върху дървената стълба (вътрешна), която води за горния мансарден етаж“⁽⁹⁾.

Външният вид на Иван Шишманов напълно отговаря на неговата социална и академична същност: *строен, изящен, очарователен, подвижен* – той излъчва любов към човека, а неговият топъл и енергичен тон на разговор привлича и предразполага всеки, който иска да общува. „Не можеше човек да го познава, – спомня си Фани Попова-Мутафова – без да изпитва едно дълбоко чувство на възхищение и обич към този човек, който заедно с белия сняг на своите шестдесет и шест години носеше и едно рядко сърце, отзивчиво и прямо, винаги сгрято от пламенен младежки ентузиазъм“⁽¹⁰⁾.

Какъв са виждали Шишманов през годините:

– началникът на отделение в МНП е „много млад човек, извънредно хубав и строен, облечен тъй спретнато и хубаво, както не бяхме виждали да се облича нито един от нашите учители, подвижен и пъргав, сè засмян и весело приказващ нещо с директор и учители. А често хвърля весел поглед и към нас...“⁽¹¹⁾;

– министърът на народното просвещение е „висок мъж с кадифена жилетка и черно сако“⁽¹²⁾;

– „Леко и усмихнат, прекрачи към катедрата тънък, слаб, но възвисок човек с черни гладки коси и също тъй черни мустаци, хвърлили дебела сянка върху горната му устна“. Професорът вече е със сивееща сресана настрани коса, късо подстригани мустаци и бръчки около очите, прикривани от пенснето – неговата физиономия излъчва достолепно благородство. Той изпъква не само със стройната, изящно облечена подвижна фигура, с енергичния си малко дрезгав глас, „с категоричността на своите убеждения и деликатните обноски, а и с цялото си поведение на дълбоко ерудиран учен и предприемчив общественик...“ (Chilingirov 1955).

Домът на семейство Иван и Лидия Шишманови е *Храм на духовността* със своя климат на свобода, интелигентност и енциклопедична ерудираност – средище на авангардната интелигенция на България и убежище на начинаещи таланти. Отношенията между съпрузите са добродушно-строги и с учудващо деликатни обноски. „Лидочка“⁽¹³⁾ е обичайното ласкаво обръщение на Шишманов към достойната му съпруга. Кирил Христов е запазил спомен за прекрасната атмосфера в този вълшебен дом и за невероятната тактичност на домакините:

„Но ето сръчният домакин се втурна с цял куп теми ту на една, ту на друга страна. Онова, което натегна разговора, биде затрупано с толкова много въпроси, по които всеки можеше да каже нещо, че скоро за „Бай Ганя“ съвсем се забрави. Алеко доби отново своя ясен и топъл тон на събеседник от най-добра интелектуална среда. А когато г-жа Шишманова седна пред пианото и малката стая изпълниха плътните звукове на нейното сопрано, чувствителният може би повече към музика, отколкото към поезия Алеко сияеше като човек, който не иска нищо повече от живота“⁽¹⁴⁾.

3. Да бъдеш (и) политик

„Аз съм бил краен радикал – признава Шишманов – и съм мислил, че с революционни средства може да се направи много нещо. Обаче опитът ме е научил, че всичко това не може да стори друго, освен да доведе една пълна реакция... И най-голямата революция е собствено една еволюционна криза. И тя се подчинява напълно на законите на еволюцията“ (Shishmanov 1904, 29). Съответно и декларира своя оптимизъм относно възможностите на човешкия гений – според него прогресът на хората е закономерен факт, който доказва еволюцията от примитивното варварство към полезната нравственост и творческата красота. По тази стръмна „пътечка“ и индивидът, и обществото може да разчитат на постепенния социален прогрес, който да се основава на *социалната еволюция*: ако тя бъде законно „направлявана съобразно принципите за хуманност и демокрация, може да прерасне в *нравствена еволюция*“.

Шишманов е хуманист оптимист и по отношение възможностите на расите, народите, нациите да живеят в мир, сътрудничество и разбирателство, за което е нужно взаимно да се опознават чрез политика, образование и религия.

Според него балканските народи трябва най-много да бързат в осъществяването на тази велика идея за сближаване, особено българите – убеден е, че българинът страстно обича своето Отечество и е готов да даде мило и драго за него. Затова насърчава с командировки в чужбина млади и даровити писатели, художници и учители, които да „попият добрия опит на по-напредналите европейски народи“ (Arnaudov 1929). Самият Шишманов, „озарен от големите постижения на другите народи, впряга кипящата си енергия, за да разкрие онова, до което се е домогнал народът ни през вековете... вярва дълбоко в културосъобразността на българина и на мисията, която той е повикан, може би, да играе още веднъж в историята на човечеството“ (Dimov 1928, 6).

В този смисъл Шишманов емоционално защитава необходимостта от национални алианси и дружества за „взаимно опознаване и икономическо сближение на българо-руско-полско-унгарско-немско-френско и чешко и пр.“, защото „именно тия народи „всякога“, а особено днес са били неприятно, враждебно, злобно настроени против нас – затова трябва да направим всичко да ги обезоръжим с искрено взаимно опознаване. Нима България може да живее вечно с омраза в душата?“⁽¹⁵⁾.

Шишманов изразява *духа на народността* през кошмарното време, в което българската нация се опитва да се докаже пред Европа и света, да намери място в историята и културата на цивилизованите държави. Въпреки че той бързо разбира обречеността на Балканите, през целия си всеотдаен и щедър живот се стреми да вдъхва увереност на другите. Остава си голям идеалист и мечтател, „вярващ в някакви Европейски съединени щати, към които да се присъединят и Балканските федерации, в миролюбието на народите, в културната роля на ПЕН-клубската международна организация“⁽¹⁶⁾. Тъй като прогресът действително е „нравствено усъвършенстване на обществото в цялост и в частност – на всеки негов член“, съответно и българският народ е способен да участва в моралното и културното извисяване на човечеството „чрез култивиране на моралните идеи, чрез будене на съзнанието“ (Radeva 1973/1974, 34 – 36).

Министър Шишманов декларира своите морални и научни основания в „Основи на училищната ми политика и бюджетът за 1904 год.“:

„1) Дълбоката ми вяра в силата на образованието въобще;

2) Вярата ми в културоспособността на българина, в гения на българския народ;

3) Дълбокото ми убеждение, че чрез училището нашият народ може коренно да се превъзпита, без да изгуби отличните черти в своя национален характер“.

Съответно *целите* на своя управленски план той базира на три *принципа*:

– България е не само политическа организация с известни политически идеали, а „и един *културен фактор* със специални задачи пред европейските държави“;

– българинът, „както се е сложил като историческа личност, без оглед на неговия расов произход, е способен не само да възприеме елементите на една по-висока култура, но и, което е по-важно, да ги развие самостоятелно и да им даде оригинална форма, както това е доказвал неведнъж в течение на историята“;

– „образователният фактор има грамадно значение в модерната държава, както за икономическото благосъстояние на обществото, тъй и за политическата му уредба, и за народната нравственост, и за народното здраве, и за националната литература и т.н.“ (Shishmanov 1904, 113 – 114).

Шишманов публично заявява, че възприема и народните учители, и себе си за „пионери на една зараждаща се култура“, за „лекари на душите на хората“, чието най-голямо право „е правото на милост. То е едно високо право, което имат само божества и князе. Но което трябва да упражнява всеки, който има да изпълнява сложни задачи като нас“.

Съобразно особеностите на епохата и Шишманов поставя *патриотичното чувство* в центъра на нравственото възпитание на деца и възрастни, тъй като „святото чувство на патриотизма“ е решаващо и при извоюването, и при защитата на националната свобода и държавната автономност. Логично е, че „обществото и народът имат пълно право да искат от училището да култивира всички ония високоблагородни чувства, които свързват една личност с родната ѝ земя“. Обаче патриотизмът в никакъв случай не бива да противостои на общочовешката любов, напротив – „трябва да води към обич и ангажираност спрямо цялото човечество, което е и крайната възпитателна цел. Българите от всички поколения трябва да преодолеят своята мнителност, да повишат националното си самочувствие и да се приобщят към идеалите, целите и начина на живот на цивилизованото човечество, особено на европейците. Националното училище може да решава своите патриотични задачи само като „вдъхне на учещата се младеж малко повече вяра в гения на този народ (думата не е от мене, тя е от Ботев)“ (Shishmanov 1904, 28).

Проф. Шишманов настоятелно препоръчва наред с възпитание на чувството за „идеалния патриотизъм училището да се стреми да развие още друго едно чувство в нашата младеж, което още повече ѝ липсва: чувството на *толерантността*, която прави човека способен да се отнася с търпение към всяко чуждо мнение, стига то да е искрено“. В посока на тия идеи училището следва да възпитава учениците не само уважение към частните, лични мнения, а „и към цели комплекси от мнения, към известни учения и към цели традиции“ (Shishmanov 1904, 28 – 29). С огорчение и тревога той поставя следващата нравствена задача на българското училище – отрано да възпитава у „нашата младеж *чувството на законност*, което абсолютно ни липсва на всички почти...“ (Shishmanov 1904, 29 – 30).

Може би като политическо обобщение? Представят на министър Шишманов новоизбрани стипендианти за чужбина, които с неугледния си сиромашки външен вид извикват на лицето му добродушна усмивка:

„... Да ви кажа защо. Както *златният пясък* се намира на дъното на реките, така и *дарбите на народа* трябва да се *дирят в неговите низини*. Вие сте най-доброто доказателство за това. Повече няма какво да ви приказвам. Вас вече ви е научил животът да работите, да се надявате и да страдате. А който знае да работи, да се надява на себе си и да страда, той не може да не бъде полезен на родината си човек. Само едно: недейте забравя народа, от който сте произлезли“⁽¹⁷⁾.

Заклучение

Иван Д. Шишманов е безспорната личност на своето време – в него съвременниците му виждат „светлият фар, който напомняше, че и нашата земя може да роди велики мъже, и даваше утеха и вяра в бъдещето“⁽¹⁸⁾. Затова още тогава Иван Кепов възкликва: „Боже мой, защо не си наспорил нашето племе с много и много такива люде като Шишманова...“⁽¹⁹⁾.

Проф. д-р Шишманов впечатлява и силно въздейства върху българската и световната интелигенция с хармонията и благородството на необичайни лични способности и социални качества, превръщайки *себе си в метод за култивиране на духовността*. В този смисъл е възможно синтезирано да се твърди, че той е *същински идеал за личността на Гражданина от света на бъдещето*: Европейски интелектуалец и възторжен патриот; Ерудиран прагматик и романтик по душа; Лидер с непреклонна воля и гражданин с върховно чувство за дълг; Общественик-демократ и либерален учен; Учител с велика културна жажда и ментор на „златоносния пясък“ на духа.

Поуката (може би) от идеите и делото на Иван Д. Шишманов – голям Човек и идеален Гражданин:

– *за учителите*: бъдете милостиви лекари на детските души и пионери на зараждащата се и у нас нова култура;

– *за законодателите*: бъдете символ/меч на законността, на хармонията между съзнание и закон, между морал и право;

– *за политиците*: бъдете меценати на „златния пясък“ на народа и пазете святото чувство за почитеност, справедливост и толерантност.

И да не се забравя заръката на Шишманов, който вижда живота на българина само в едно очакване на нови нещастия за него и семейството му с появата на всяка нова власт:

„*Искате ли да бъдете големи, подигнете народа и тогава застанете над него като ръководители над хора, а не над стадо от овци*“.

БЕЛЕЖКИ

1. Самият Шишманов много е държал името му да бъде изписвано с „Д.“: Иван Д. Шишманов – вероятно в знак на уважение и признателност лично към баща му.
2. Проф. д-р Г. Димов е събрал спомените на 29 съвременници на Иван Д. Шишманов, като ги е включил в общ сборник мемоари под заглавие: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател. За целта на изследването този сборник е основен източник (като мемоари).
3. *Zeitgeist* – по Г. Хегел: Духът на времето.
4. Фани Попова-Мутафова, 170 – 172. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
5. Асен Златаров, 169. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
6. Пак там.
7. Симеон П. Пармаков, 153. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
8. Лидия Шишманова, 13 – 15. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
9. Петко Росен, 163. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
10. Фани Попова-Мутафова, 170 – 172. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
11. Иван Кепов, 38. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
12. Константин Гълъбов, 58 – 59. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
13. Лидия Михайловна Драгоманова (1865 – 6.ІІ.1937) е украинка от Киев. Тя е художествена критичка и общественичка. Дъщеря е на проф. д-р Михаил П. Драгоманов, който е изгонен от Русия заради прогресивни възгледи и се премества да живее в България.
14. Кирил Христов, 53. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.

15. Иван Кепов, 40. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
16. Теодора Арабаджиева, 142. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
17. Стилиян Чилингиоров, 92 – 93. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
18. Фани Попова-Мутафова, 170 – 172. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.
19. Иван Кепов, 38. В.: Иван Д. Шишманов, д-р Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. 1983. Сб., Под редакцията на проф. Г. Димов. София: Български писател.

ЛИТЕРАТУРА

- АРНАУДОВ, М., 1929. Ив. Д. Шишманов. *Летопис на БАН*. (XI. 1927 – 1927), 75. София.
- ДИМОВ, Г., 1928. *Иван Шишманов*. София.
- ДИМОВ, Г., 1970. Научното дело на Иван Д. Шишманов. В: *Шишманов, И., 1965 – 1966. Избрани съчинения в два тома*. София.
- РАДЕВА, М., 1973/1974. Философските и политическите възгледи на Иван Д. Шишманов. София: Св. Климент Охридски.
- ЧИЛИНГИРОВ, С., 1955. *Моите съвременници*. София.
- ШИШМАНОВ, И., 1904. Основите на училищната ми политика и бюджетът за 1904 г. (Посвещава се на народните представители). *Училищен преглед*, (IX), 1.
- ШИШМАНОВ, И., 1965 – 1966. *Избрани съчинения в два тома*. София.

REFERENCES

- ARNAUDOV, M., 1929. Ivan D. Shishmanov. *Letopis na BAN*. (XI. 1927 – 1927) Sofia, 75 [In Bulgarian].
- CHILINGIROV, S., 1955. *Moite savremennitsi*. Sofia [In Bulgarian].
- DIMOV, G., 1928. *Ivan Shishmanov*. Sofia [In Bulgarian].
- DIMOV, G., 1970. Nauchното дело na Ivan D. Shishmanov. V: *Shishmanov, I., 1965 – 1966. Izbrani sachineniq v dva toma*. Sofia [In Bulgarian].
- RADEVA, M., 1973/74. Filosofskite I politicheskite vazgledi na Ivan D. Shishmanov. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [In Bulgarian].

SHISHMANOV, I., 1904. Osnovite na uchilishtnata mi politika i byudzhetat za 1904. (Posveshtava se na narodnite predstaviteli). *Uchlishten pregled*. (IX), 1.

SHISHMANOV, I., 1965-1966. *Izbrani sachineniya v dva toma*. Sofia [In Bulgarian].

**IVAN D. SHISHMANOV – THE EUROPEANIZED BULGARIAN
(Dedicated to the 160th anniversary of the birth of
Prof. Dr. Ivan D. Shishmanov (22 June 1862 – 22 June 1928))**

Abstract. In the archives and in the memories of the Bulgarian intelligentsia about the personality and work of Ivan D. Shishmanov, evidence is sought for the qualities and abilities that elevate him as a “model of a Europeanized Bulgarian”. The assumption that his cultural ideas and diverse scientific and managerial activities are nationally significant, humane and democratic was confirmed, and they are a call for peace and cooperation in our country and in the Balkans. He is a true intellectual, Spirit of the Bulgarian time, who tried to create, based on the model of Europe, the nation and the Third Bulgarian State – based in consciousness and law, morality and ethics, education and culture; legality, tolerance and integrity.

Keywords: bulgarian scientist; minister of education; historian-philosopher; pedagogue-reformer; academician

✉ **Dr. Nadezhda Krasteva, Assoc. Prof.**

ORCID ID: 0000-0001-9342-9196

Faculty of Law and History

South-West University “Neofit Rilski”

Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: nkrusteva@law.swu.bg

✉ **Prof. Yordan Kolev, DSc.**

ORCID ID: 0000-0003-2588-1484

South-West University “Neofit Rilski”

Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: jordan_kolev@gbg.bg